

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIX. évfolyam.

Május—Júnus.

3. füzet.

A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században.

Irta: **Dr. Borbély István.**

(Folytatás.)

G) *A keresztelestről.*

A XVI. század unitárius theológusait a bibliában való nagy jártasság jellemzi. Ismerik s esodás emlékezéssel idézik annak minden részét. Csak említeni kellett valamely bibliai fogalmat s ők végnélkül sorolták fel azokat a szentírásbeli helyeket, ahol e fogalomról szó volt. Készültség dolgában felülmulhatatlanok. Azonban e *törvény-szövegismerejük* nem társult egyszersmind kellő vallásos invencióval. Hogy a vallástudományok problémái volnának s hogy e problémákból hitrendszer kellene (mert lehet) fölépíteni, arra 1571-ig egyetlen unitárius reformátor sem gondolt. Mind az a gyűlölködés, amely a magyar irodalomnak első nagyszabású polemiáját előidézte, tulajdonképpen oly elvi ellentétek miatt keletkezett, amelyeknek gyakorlati jelentősége fölül egyik fél sem volt tisztában. Elfogadták szent könyvül a bibliát s hitték annak csalhatatlan igazságát, de egyikük sem vizsgálta, hogy vajjon a bibliai tanítások hogyan viszonylanak a mindennapi élethez. Valóban, alig lehet ma elképzelnünk, mit találtak a magyar protestáns kor hittudósai *szépnek* a hitben. Vajjon mi volt szerintük jellemfejllesztő, léleknevesítő?

¹⁰³⁻¹⁰⁴ *Dávid Ferenc.*: Rövid útmutatás Eij₂ lap.

¹⁰⁵ E kérdéssel *Socinus* Faustus is foglalkozott 1578-ban (*De Jesu Christo servatore* 60–61 lap.)

¹⁰⁶ *Dávid F.*: A prédikációknak első része. T₂ lap.

¹⁰⁷ *Dávid F.*: Rövid útmutatás. Eij₂ lap.

A gyakorlati vonatkozásból Dávid Ferenc csupán egyet említ, a keresztelést. Azonban ennek tárgyalásában sem igyekszik mélységre. Nem a keresztelés jelentését vizsgálja, hanem azon bibliai helyeket sorolja föl, ahol e fogalomról szó van. Bár ez idézetei sem más természetűek a többi argumentumnál, észre lehet vennünk, hogy általuk Dávid újítani akart kora szertartásán. A pápa — írja — »kirekesztette az igaz keresztséget, mellyel megkeresztelik vala a megtérteket, kik igaz hitből és annak nyilván való vallásából kívánják vala a keresztséget. És a gyermekcséknek bűvös-bájos keresztségét szörzé és parancsolá helyébe.¹⁰⁸ A gyermek megkeresztelését tehát a pápaság intézményének tartotta s tiltakozott ellene.¹⁰⁹

Tiltakozását¹¹⁰ sok egyéb mellett főleg azzal okolta,

¹⁰⁸ Dávid Ferenc: Az egyőmagától való. 63 lap.

¹⁰⁹ Dávidnak e tanítása ellen Melius 1567-ben ismételt tiltakozott. Tiltakozásából (*Kiss Á.*: A XVI. században tartott ref. zsinatok. „Debreceni zsinat“ címen) Dávidék állítása így vonható ki: (i. m. 558--559. l.) „Akik hisznek, azt kell kereszteni, Marc. 16. Joan 5. 16. A kicsinyek nem hisznek, mert nem hallhatnak, hát nem kell megkeresztelni.“ „Christus és az apostolok, Cornelius és sok pogányból lett keresztyének, a szerencsen hopmester is, nagykorukban keresztelkedtek meg. Hát most is nagy korukban kell megkeresztelkedni.“ „Csak a nagyok hihetnek, térhetnek, halhatnak, újulhatnak. tanulhatnak, nem a kicsinyek.“ E tételeket Melius a debreceni zsinaton ismételtén cáfolta. 1567. augusztus havában „A háromságról“ címen könyvet is adott ki, mely szintén bőven szól Dávidéknak e tana ellen. (i. m. 598. l.)

¹¹⁰ Dávid Ferenc a gyermekkeresztelés elleni tiltakozását legrészletesebben 1569-ben fejtette ki „De regno Christi“ c. könyve függelékében a „Tractatus de paedobaptismo“ fejezetben. A 37 argumentumból, melyet tiltakozásul felsorol, mint fontosabbat, idézem a következőket:

2. Mandatum est, ut prius doceamus, postea baptisemus, prius ergo docendi infantes, antequam baptisentur: Ite docete omnes gentes, baptizantes. Math. 28.

4. Reprobi non sunt baptisandi, multi ex infantibus sunt reprobi, ergo abstinendum, ne profanctur sacramentum per nostram ignorantiam.

5. Qui non credit, a baptismo arcendus est. Infantes non credunt, ergo Si creditis, licet. Acto 8. Deut. 1. nec sciunt malum, nec bonum.

6. Cogi homines ad paedobaptismum, est sacramento plus tribuere, quam par sit, et papae opinionem stabilire, qui docet, neminem posse absque baptismo salvári. Ergo non properandum praecipitanter.

9. Si infantes necessario baptisandi sunt, ergo et communicandi, par enim ratio est, ut ostendit vetustas, quae eiusmodi inanes lotiones et coenas pueris obtrudere coacta fuit.

hogyan az apostol tanítása szerint: »elmenvén, tanítsatok mindeneket, megkeresztelvén őket.«¹¹¹ Minthogy pedig csecsemő gyermeket nem lehet tanítani, el kell hagyni a kisedkeresztelést is s helyette a felnőtteken kell a szertartást végrehajtani, még pedig a harmincadik életévben.¹¹² A szertartás formájáról a következőket jegyezte föl: »Rövidesen azért ezt vallom: keresztelni Atyának, Fiúnak¹ és Szentléleknek nevében, — nem a szentháromság Istennek nevében, sem az egy állatú és háromszemélyű

10. Non datur baptismus absque poenitentia. Infantes poenitare nesciunt. Ergo. Ioannis 2. Actorum 2. Baptisebantur nempe a Ioanne Baptista confidentes peccata sua. Marci 1.

14. Coena domini externam confessionem postulat, ergo et baptismus. Interrogas, cur infantes a coena arcentur et iisdem argumentis probabis eosdem a baptismo arcendos esse. Quid enim aliud est baptismus, quam de sua fide publica contestatio et hominis signaculum. Vide Actorum 16. de Lydio.

15. Christi symbola ad ipsius commemorationem et praedicationem sunt ordinata. Infantes horum nihil facere possunt. Ergo.

16. Fides ex audita, auditus verbum Dei. Si dixeris, infantes fidem habere, novam novae fidei revelationem in illis demonstrabis: quod ex Dei verbo probare magnam poteris.

17. Christus annorum triginta baptisatur et nobis exemplo sunt quotquot. Apostoli baptisantur, qui de infantibus nullam mentionem unquam fecerunt.

20. Novi testamenti sacramenta sunt spiritualia, infantes tot carnales.

22. Qui accedit ad sacramenta, probare seipsum debet, infantes non possunt. Ergo.

23. Qui Christianus fieri vult, exuere veterem hominem, induto novo debet et nova fieri creatura. Hoc facere non possunt infantes. Ergo.

25. Illi vere fratres dicuntur, qui ex eodem pocula bibere possunt, infantes non possunt.

26. Qui sacramentorum externam partem tantum sumit, nihil sumit. Infantes aqua sola tinguntur, cum careant ratione. Ergo.

34. Baptismus, qui a prophetis figuratus est, nihil ad infantes pertinet, Ergo. Ezechielis 36. Zachariae 13.

37. Adultos caecos, mutos et surdos nemo unquam baptisare audebit, tanto minus infantes, qui nec ambulare, nec comedere, nec audire, aut loqui possunt.

(*Idézett mű, KK—KKii,², 275—281. lap.)*

¹¹¹ Euntes docete gentes, baptisantes eos.

¹¹² *Dávid* Ferenc: De regno Christi: Mysterium magnum est, triginta annorum Christus baptismum accepit, exemplum nobis dans, ac nos ita docens, non ut trigesimum expectemus annum, sed idoneum Christum confitendi tempus.“ (QQ², lap.)

Istennek nevében keresztelni, hanem vallást tenni, hogy az atya minden jó ajándokoknak első és igaz kútfeje, Jak. 1. A Krisztusnak pedig nevében, mert a Krisztus által vagyon megengesztelésünk az atya-Istennel és ő általa adatnak minékünk Istennek minden javai; sem találtaik más név az ég alatt, melyben kelljen üdvözlőnünk, hanem csak a Krisztus neve, sem más hit, mert hívén a Krisztusban, hiszünk az atya Istenben, látván a Krisztust, látjuk az atyát, Joan. 6:14. Ez a Krisztusban való hit és tisztelet a mennyei atyának hitére és tiszteletére viszen. A szent léleknek pedig nevében kereszteltettünk, mert mindnyájan, kik igazán kereszteltettünk, a Krisztusban öltözünk és a szent léleknek ajándokát vesszük. Luk. 24. Act. 1:2. Vallom azért ez igéknek folyásából, hogy ha valaki igaz keresztséget akar felvenni, hogy megismerje és higgye, hogy az atya Istentől adattatik, főképpen ez a jó önekie és hogy ő igazítja őtet és minden büncit eltörli, csak önmagáért. Ezeket pedig cselekedti az atya Isten az ő fiában és fiának általa, melyben bölcsességének és hozzánk való jótéteményének drága kincseit mi belénk önti, hogy e világnak megölettségünk és csak önekie választott szolgáló legyünk, ő tőle csináltatván és formáltatván. Ezs. 44. Szükség, mondom, hogy vallja és megismerje, hogy Istennek jóvaival állhatatosan nem részesülhet, hanem: ha megismeri, hogy az Isten az ő lelkének általa az ő lelkének szeméit megvilágosítja, hogy ezeket a jókat az ő szívében megérezze és az ő belső emberében valóban megújuljon, szükség megismerni.¹¹³

A keresztelésről való ezen tan nem volt tulajdonképpen a Dávidé, mert ő is Servetoból kölcsönözte. Ha az ember összehasonlítja Dávid könyveit Servetoéval s filológiai pontossággal megállapítja a kölcsönvételt, úgy találja, hogy a *Restitutio Christianismine* nem csupán szellemét s rendszerét vette át, hanem a szövegét is. Ime pld. a *De regno Christi Liber primus. De regno Antichristi liber secundus* (1569-ből) pontosan összehasonlítva Servetonak *Restitutio Christianismi*-jával. A baloldali számok jelölik azon oldalokat, amelyeknek szövege szószerint megtalálható Serveto idézett könyvében a jobb hasábjában látható lapon.

¹¹³ Dávid Ferenc: A prédikációknak első része: Exix lap.

<i>Dávid</i> (De regno Christi.)	<i>Serveto</i> (Restit. Christ.)
21—31 oldal	307—313 oldal
32—43 „	314—321 „
44—59 „	288—297 „
60—64 „	297—301 „
65—71 „	303—307 „
72—81 „	321—326 „
81—96 „	327—336 „
97—105 „	349—354 „
106—110 „	337—339 „
111—114 „	340—341 „
115—122 „	342—346 „
123—126 „	346—349 „
127—141 „	470—478 „
149—177 „	393—410 „
178—216 „	446—469 „
216—224 „	478—483 „
225—235 „	664—670 „
241—247 „	525—528 „
247—252 „	532—534 „
252—263 „	535—542 „
263—268 „	546—549 „
268 „	552 „
268—275 „	560—564 „
279 lapon a 24-ik tétel	565 (nona ratio)
280 „ „ 27 „ „	567 (decima octava r.)
„ „ „ 28 „ „	570 (1. tétel)
„ „ „ 29 „ „	„ (4. „)
„ „ „ 30 „ „	571 (13. „)
„ „ „ 31 „ „	570 (5. „)
„ „ „ 32 „ „	571 (10. „)
„ „ „ 33 „ „	571 - 572 (14—23, 25. tétel)
„ „ „ 34 „ „	572—573 (25. második szakasz)
318—322 lap	573—575 lap
323—325 „	411—412 „
326—329 „	414—416 „
329—341 „	439—446 „

E statisztikai kimutatás azt jelenti, hogy Dávid Ferenc 1569-ben a Serveto-féle Restitutio Christianisminek több mint fele részét annyira saját gondolatainak vallotta, hogy belüli szöveg szerint átvette könyvébe.¹¹⁴

¹¹⁴ (Hasonlóképen szerkesztette Melius is legfontosabb egyházszervező munkáit.)

Más szavakkal e kimutatásnak dogmatörténeti értéke a következő megállapítás: az erdélyi antitrinitarizmus 1569-ben (s 1571-ben is) Servetonak tanait vallotta magáénak.

H) *A szent lélek.*

A szentlélekről Dávid Ferenc idején háromféle tan volt közkeletű. Egyik volt a kálvinistáké. Eszerint a szentlélek egyenlő Isten az atyával és a Fiúval s mi őt imádni tartozunk. Ezt tanította Melius is.¹¹⁵ A másik Serveto tana, mely alig-alig különbözött Kálvinnak éppen idézett gondolatától. Serveto szerint a szentlélek az atyával és a fiúval egyenlőkép osztozik az istenségen; a teremtésben közvetlen része volt, mert Krisztus ő általa végezte a teremtést s bennünk Krisztus ma is ő általa munkál.¹¹⁶ Az a különbség e két gondolat között, hogy Kálvin imádandónak vallotta a lelket, Serveto nem. E véleményekkel szemben állott Statorius Péter tanítása, ki Blandratával való előzetes discussio után 1561 nov. 19-én a pincowi zsinaton a következő állítását vitatta: a szent lélek nem Isten, hanem csak Istennek ereje, ajándéka, mellyel a benne bizókat megajándékozza.¹¹⁷ E gondolatot Socinus Faustus tovább fejtette s az ő megfogalmazása szerint került a rakowi kátéba. Ennek a sociniánus szentlélektannak főbb állításai a következők: a szent lélek nem Isten, nem tagja — a nem létező — háromságnak, mindenekelőtt pedig nem személy, mert ha az volna, a biblia nem vallhatná

Megjegyzem, hogy az 1568-ban megjelent „Literae convocatoriae ad synodum Thordanum“ Bij lapjától végig levő „Argumenta quibus paedobaptismus impetitur“ betűhűen egyezik a „De regno Christi liber“ 275—281. lapjával s mint a fönti kimutatás igazolja, Servetoból volt átvéve. Ez a tény azért nevezetes, mert általa bizonyossá lett, hogy az 1568-iki tordai zsinaton Serveto tanain vitatkoztak.

¹¹⁵ Kiss Á.: A XVI. században tartott ref. zsinatok. 531—535. lap.

¹¹⁶ Serveto: Restit. Christ. 273. 1.: „Spiritus ipse Christi, qui erat Deus, dicitur in resurrectione innovatus et ob novam incorruptibilis habitus creaturam, quam inse substantialiter continet spiritus Christi sanctus.“

¹¹⁷ Stanislaus Lubieniecus: Historia reformationis Polonicae. 1685. 209. 1.: „Spiritus sanctum personam, haud quaquam. sed virtutem et donum esse Dei.“

róla azt, hogy »mértékfölött betöltetik« (Ján. 3:34.). Ellenben igenis Istennek ereje, amely vagy látható alakban jelenik meg, mint egykor Jézus tanítványainak; vagy pedig láthatatlan. Ez utóbbi formájában lehet objektív és szubjektív. Objektív formájában annyit jelent, mint: evangélium, amelyet Isten az ő lelkének ereje által közölt; szubjektíve pedig az örök üdvösségnek bizonyossága, mely minden hívő keresztény lelkében él.

Nézzük, mit tanít erről Dávid Ferenc?

»Az ige: lélek — mind a három nyelvben, tudniillik a zsidóban, görögben és deákban, melyben az Istennek könyve megíratott, bőségesb' értelemmel vétetik, hogy nem mint a magyar nyelvben, mert ennek folyása szerint mi az igt — lélek — értjük az emberben okoskodó fő részéről, nem az Istennek hatható erejéről és hatalmasságáról. Nem szükség pedig oly vélekedésben lennünk, hogy miképpen mi testből és lélekből alkottattunk össze, hogy azonképpen az Isten az ő állatjából és lelkéből alkottatott volna össze, mert ő maga az atya Isten lélek és mondattalik, hogy mincünk az ő lelkét adja, mikor az ő lelki erejét mivelünk és a kegyelmét mivelünk közli.«

»Legelőször azért az ige (lélek) a szentírásban véttetik szélért, mely szél a látható égnek mozgása, minden ingó állatokat megmondhatatlan és megfoghatatlan képpen indítván és mozgatván. Hasonlíttatik ezokáért az Istennek megfoghatatlan ereje a szélhöz néminemű egyenlőségért, mert miképpen a szél láthatatlan és megfoghatatlan ingadozás, mindeneket minden megtartozás nélkül mozdítván, azonképpen az Isten megfoghatatlan és láthatatlanképpen az ő hatalmának általa azoknak szívöket felindítja, kiket ő magának választ.«

»Nemcsak e külső látható égnek indítása és mozgása mondattalik léleknek avagy szélnek, hanem minden élő állatoknak belső indítása és élte léleknek avagy szélnek igéjével mondattalik ki. Innét vagyon, hogy minden teremtett állatokban szüntelen való lélegzés és fuvallás vagyon. *Ez az élet avagy lélegzés különböz az okos lélektől, mely az emberekben vagyon, mert az az élet és lélegzés az oktalan barmokban is találtaik és a vérben helyheztaik, amaz pedig csak az okos emberekre és angyalokra.*«

»Miképpen azért a szél e világnak lelkének neveztaik és a mi életünknek mozgását és indulatját az

írás léleknek avagy lélegzetnek nevezi, azonképen az Isten avagy a szélnek hasonlatosságával, avagy a mi életünknek belső mozgatalásából vett ábrázattal önmön magát és az ő eselekedelit akarja előnkbe terjeszteni, mert az Isten önmön maga lélek és minden életnek, lételnek és mozgásnak oka.»

»Harmadszor azért a szélnek avagy a léleknek az ő igéje a szent írásban vétetlelik az erőért, melyet az Isten osztogat minden teremítő állatnak, melyben akarja, hogy legyenek és éljenek. Második rendi és módja, mikor sajátképpen az embereknek nemcsak életet ad, hanem az életnek ékesítésére bölcsességet és tudományt, mellyel mostani üdőben is sokan megajándékoztatnak a pogányok között bölcs filozófusok és póták. Harmadik rendi és módja az Istennek lelkének velünk való közlése és részesülése imez, melyben nem csak megeleveníti és táplálja az embert és külső bölcsességgel megajándékozza, hanem ugyan természetét megtisztítja, megújítja és újonnan szüli az örök életre.¹¹⁸

Ez idézetnek gondolatmenete annyira meglepően újszerű Dávidnak megszokott okoskodásához képest, hogy hajlandók volnánk azt gondolni, miszerint valóban új teoriával is van dolgunk. Ugy tűnik fel, mintha a szentlélekről való dogmának természetes, vagyis a természet megfigyelésén alapuló új magyarázata volna ez. E magyarázat tényleg az is, csak éppen az a nagy kár benne, hogy nem Dávidnak eredeti gondolata, hanem a Servetoé. Ezúttal nem szószerint vett át a Restitutio Christianismiből. Ezt már csak azért sem tehetette, mert a Restitutio-nak az a passusa, amelyről éppen szó van, XVI. századi magyar tudományosságunkkal merőben ellenkezett, vagy legalább is nem tartozott ahhoz. S hogy bár csak egyszer említve, de mégis megtaláljuk Dávid könyvében, mutatja azt, hogy ő (Dávid Ferenc) nem csupán alkalmoszerűen kölcsönzött Servetoból, hanem 1571-ig ki nem épített hitrendszerének alapvetését teljességgel Serveto nyomán végezte.

Serveto a szentlélekről való magyarázatát a szélről, a mozgásról s illetőleg a vérkeringésről való elmélettel

¹¹⁸ Dávid Ferenc: A prédikációknak első része. „A szent lélekről való prédikáció“ 169—171. lapon.

kapcsolta össze. Hasonlítsuk a fenti idézetben ritkított betűkkel szedett mondatot az alábbi idézethez s megtaláljuk a kölesönvétel igazolását:

»Ut vero totam animae et spiritus rationem habeas, lector, divinam hic philosophiam adiungam, quam facile intelliges, si in anátome fueris exercitatus. Dicitur in nobis ex trium superiorum elementorum substantia esse spiritus triplex: naturalis, vitalis et animalis. Vare non sunt tres, sed denuo spiritus distincti. Vitalis est spiritus, qui per anastomoses ab arteriis communicatur venis, in quibus dicitur naturalis. Primus ergo est sanguis, cuius sedes est in hepate et corporis venis. Secundus est spiritus vitalis, cuius sedes est in corde et corporis arteriis. Tertius est spiritus animalis, quasi lucis radius, cuius sedes est in cerebro et corporis nervis. In his omnibus est unius spiritus et lucis Dei energia. Quod a corde communicetur hepatis spiritus ille naturalis, docet hominis formatio ab utero. Nam arteria mittitur iunctae venae per ipsius foetus umbilicum: itidemque in nobis postea semper iunguntur arteria et vena. In cor est prius, quam in hepar, a Deo inspirata Adae anima et abes hepatis communicata. Per inspirationem in os et nares, est vere inducta anima: inspiratio autem ad cor tendit. Cor est primum vivens, fons caloris in medio corpore. Ab hepate sumit liquorem vitae, quasi materiam et eum vice versa vivificat: sicut aquae liquor superioribus elementis materiam suppeditat, et ab eis, iuncta luce, ad vegetandum vivificatur. Ex hepatis sanguine est animae materia, per elaborationem mirabilem, quam nunc audies. *Hinc dicitur anima esse in sanguine et anima ipsa est sanguis, sive sanguineus spiritus. Non dicitur anima principaliter esse in parietibus cordis, aut in corpore ipso cerebri, aut hepatis, sed in sanguine.*¹¹⁹

A szentlélekről való tanítással bezárult Dávidnak is, miként Servetonak is gondolatköre. Azokról a nagy problémákról, amelyeket a protestantizmus hozott elő, Servetonak soha, Dávidnak 1571-ig nem volt tudomása. Ők a hitnek elméleti részével foglalkoztak csupán. Gyakorlati jelentőségű tételük a kereszttelésen kívül egy sem volt.

Látva azt az egyoldalúan elméleti irodalmat, melyet

¹¹⁹ *Serveto*: Restitutio Christianismi. 169—170. lap.

Dávid Ferencék produkáltak, önkénytelenül az a sejtés merül fel, hogy azzal csupán a később unitáriusnak elnevezett *hit*-et igyekeztek előkészíteni, nem egyszermind az egyházat is. Melius például a Dávid Ferencel való szakítás után (1567) legelsőbbben egyházát szervezte s első irodalmi munkája egyházszerző írat volt. Vajjon gondolt-e effélére Dávid Ferenc? Nem tudom. Egyházszerző előmunkálatainak nyomára nem tudtam ráakadni.

I) *A Serveto-hitű antitrinitárismus törvényesítése.*

Azon tanokról, amelyeket eddig ismertettem, az erdélyországi három nemzet és magyarországi urak és nemesek az 1571. jan. 6-14-iki marosvásárhelyi országgyűlés elé a következő törvényjavaslatot terjesztették:

»Miért hogy Krisztus urunk parancsolja, hogy először az Isten országát és annak igazságát keressük, az Isten igéjének prédikálása és hallgatása felől végeztetett, hogy amint ennek előtte is felséged országaival elvégezte, hogy az Isten igéje mindenütt szabadon prédikállassék, a confessióért senki meg ne bántassék, se prédikátor, se hallgatóki de ha valamely miníster criminalis excessusban találtatik, *azt a superintendens megítélhesse*, minden functiójától priválhassa, azután az országból küzettesék.«¹²⁰

E javaslat nyomban törvényerőre emelkedett. E törvény értelmében Dávid Ferenc az új hitnek első törvényes püspöke volt, kinek főpásztori hatalmát az országgyűlés aképpen határozta meg, hogy: papjait saját ítélete alapján szolgálatból elbocsáthatta s az ő javaslatának meghallgatása után az ilyen pap az országgyűlés által akár száműzésbe is volt küldhető. Ellenben a papválasztás továbbra is körvényben maradt s ennek korlátozására, vagy éppen megváltoztatására Dávid Ferenc senki által nem hatalmaztatott fel. Az új egyház közigazgatását egyedül a püspök végezte. Konzistoriumra azért nem volt szüksége, mert

¹²⁰ *Szilágyi S.*: Erd. országgyűl. Eml. II. 374. lap. Eredetijé a brassói városi levéltárban. A továbbiak helyes értelmezése végett szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy a bíráló ténykedést az országgyűlés egyedül a superintendensre bizza, ki nem volt köteles saját meggyőződésén kívül senkire hallgatni.

hatásköre kizárólag a lelkiekre, a hitre szorítkozott. A papokat nem az egyház fizette, hanem az egyházközségek, illetőleg a patronusok, következőleg a püspök jogköre semmi világi érdekre nem terjedt ki. A dogmatanítás főfelügyeleti kötelessége volt rábízva csupán. Ennélfogva az elbocsátási jogot is úgy kell értelmezni, hogy az inkriminált papot kiközösíthette hitfelei közül, hogy azonban az ilyen kriminális excessusban talált pap tovább ne fungálhasson, ahhoz a fenntartó hatóság (egyházközség vagy patronus) hozzájárulása szükségeltetett. Ez a rendszer nagyban módosítja a püspöki hivatalról való mai fogalmunkat. Fizetése után a püspök a kolozsvári egyházközség első funkcionárius lelkésze. Szükség szerint szabadon hívhat össze zsinatot. A hittételek tanításában észlelt törvényellenességekről közvetlenül az országgyűléshez terjeszthette észrevételeit és javaslatait. Minthogy a kolozsvári iskola egyszersmind papnevelő intézet is volt, a püspök annak főfelügyelője vala. A papszentelés joga is őt illette. Egyebekben közte s paptársai között nem volt semmi különbség.

Igen természetes, hogy e kezdetleges állapot azonnal módosult, mihelyt János Zsigmond halálával a patronátusi rendszernek ez az *elsődtleges* formája megváltozott s a papot centrálisan szervezett egyházközségek fizették. Báthory István, ki a haladásban rendet s a fejlődésben mérsékletet kívánt, fejedelemmé választásakor törvényesnek és jogosnak ismerte el Dávid Ferenc egyházát.¹²¹ Az

¹²¹ Az unitárius felekezetnek és egyháznak különböző időben más neve volt. *Simén* Domokos eként foglalta össze a név történetét: „Az *unitárius* név felvételének oka ez volt. Midőn Dávid Ferenc és Melius s az ő homodoxusai disputáltak együtt, Melius gyakran e szavakkal végezte argumentumait: *Ergo Deus est trinitarius*. S minthogy Melius és homodoxusai sokat harcoltak a háromság mellett, a háromságos Isten érdekében, innen trinitáriusoknak neveztek. Szemben azokkal, akik az Isten egyszerű egységét védelmezték s akiket azért *unitáriusoknak* vagy (Approb. Const. Pars I., Tit. 1., Art. 2.) *antitrinitáriusoknak* neveztek. Ezeket az Albana disputatio után 1568-ban a vásárhelyi gyűlésben (*Haner*: Hist. eccl. 287. lap) mindjárt a vita után, minthogy Istent személyben is, lényegben is egynek vallották, *unitárius vallás* név alatt confirmálták. Már *Lampe* (Hist. eccl. reform. 246. lap) szerint a nagyváradi zsinat 1569-ben így nevezi a miénkeket: „Consensus

1571-ben meglevő állapot ellen nem tett semmi kifogást. A marosvásárhelyi országgyűlés végzését nemcsak Dávid egyházára, hanem saját magára is kötelezőnek ismerte el. Jól jegyezzük meg ezt a tényt. A marosvásárhelyi országgyűlés megengedte, hogy »Istennek igéje mindenütt szabadon prédikáltassék«, azonban hozzáfűzte, hogy e szabadságnak mérője a *superintendens egyéni hite* s ha valaki attól eltér, büntetésül száműzethetik. Tehát a szabadságnak az országgyűlés maga jelölt határt. Abban nem lehet semmi kétségünk, hogy e végzés meghozatalakor a *superintendens hite* elnevezésben mindenki — a fejedelem is — azon hitet értette, amely Dávid Ferenc könyveiben volt magyarázva. Ezt vette alapul Báthory István is s csak a marosvásárhelyi országgyűlés szellemében járt el, amidőn az 1572. máj. 25—29-iki tordai országgyűlésen a rendeknek alábbi előterjesztését¹²² országos törvénynek nyilvánította:

»Ami a religió dolgát nézi: a minemű végezés a megholt fejedelem öfelsege idejében volt, hogy senkinek akkori végezés szerint bántása ne legyen a religióban, végeztük országul, hogy azon állapotban és erejében maradjon, hol pedig valakik a végezés kívül a religióban valamit innoválnának, amint önagysága előnkbe adja, hogy affélék volnának, önagysága Dávid Ferencet és a (lutheranus) *superintendens* hívassa hozzá, értse meg tőlük, ha *efféle innovatorok különb vallásban vannak az ő vallásoktól*, kiben voltak a megholt urunk idejében. *Ha különb és új dolgoknak vallásában* találtnak, önagysága *excommunicáltassa*, mely *excommunicatio*val ha ők nem gondolnak, önagyságának *authoritása* legyen *efféléknek megbüntetésére az ő érdemek szerint*.«

E végzésben *expressis verbis* megvan, hogy Dávid Ferenc egyháza hittételeinek mértéke magának Dávidnak

Ministrorum in Hungaria Orthodoxorum *contra unitarios Transylvanos*.“ Igy írja Lampe (224. lap), hogy Dávid Ferenc a nagyváradi zsinatot összehívó levelében is unitárius püspöknek írja magát 1569-ben: *Epistola convocatoria Fr. Davidis Concionatoris Claudiopolitani et ministrorum Unitariorum in Transylvania superattendenti*.“ *Simén D.*: Jegyzetek az unitárius vallás történetéhez. Kézirat a kolozsvári unit. koll. könyvtárában. 7—8. lapokon.

¹²² *Szilágyi* Sándor: Erd. orsz. gyűl. eml. II. köt. 528 l. Eredetije az Erd. Muz. Levéltárában gróf Mikó Imre gyűjteményében.

egyéni hite, még pedig ennek a hitnek is az a formája, amely János Zsigmond idejében törvényesítettet.

Láttuk, hogy Dávid Ferencnek a hitrendszere nem épült ki egészen, hogy az nagy mértékben hiányos volt. Láttuk, hogy a hitnek éppen gyakorlati vonatkozásairól nem nyilatkozott. E hiány, János Zsigmond alatt nem volt érezhető. A szertartásokból annyit vettek át elődeiktől, amennyi szükségesnek látszott; mikor aztán belátták, hogy a kölcsönvétel nem felel meg újabb gondolatjuknak, elhagyták azt s újat kezdtek. A hit és egyházi világnak e fokozatos kiépülése a dolgoknak természetes rendje volt. Ha tehát a marosvásárhelyi országgyűlés el is ismerte őket konkrét egyháznak, tulajdonképpen csak a váz, azaz a *szabad igehirdetés* volt törvényesítve. E vázat ezután kellett volna kitölteni.

A dolgoknak e »természetes« rendjében rejlett Dávid Ferencnek szomorú végzete.

3. A tiszta unitárizmus.

A) Báthory István idejében. (1571—1575.)

Egyháztörténetünk azt tanítják, hogy az 1571 január 6—14-iki marosvásárhelyi országgyűlés után János Zsigmond nem foglalkozott többé unitárius hittételekkel, hanem elkezdett betegeskedni s márc. 14-én meghalt. Ennek az állításnak első része téves. A marosvásárhelyi országgyűlés után Gyulafehérváron volt még egy hitvita.¹²³

¹²³ Erről a gyulafehérvári harmadik hitvitáról — *disputatio tertia albana* — történetíróink nem emlékeznek meg, holott a *Kénosi-Uzoni-féle Hist. eccl. Unit.* I. köt. (Kolozsvári unit koll. könyvt. 1005. sz. kézirat) 574—594. lapján „*De disputatione quadam publica seculo XVI. habita Albae Fuluiæ*“ címen részletesen elmondja annak történetét.

Kénosi (mert a *Hist. eccl. Unit.* I. kötetét ő írta) leírását így kezdi: „Hujus disputationis exemplar quia non ubique prostat, decerpere non negligam“ (574. l.) Az 592. lapon ez olvasható: „... in exemplari, ex quo haec sunt scripta et excerpta.“ E nyilatkozatok alapján bizonyos, hogy tényleg volt disputáció Gyulafehérváron s e disputációnak volt leírása, amelyet Kénosi ismert, de az ő idejében igen ritkának tartott, ezért is közölte a legfontosabb passzusokat egész terjedelemben.

Kénosi azonban nem az eredeti jegyzőkönyvet használta, amelyet Palaeologus készített, hanem annak úgy 30 évvel később Lisznyai Gyárfás kolozs-

E vitatkozáson jelen volt János Zsigmond is. Ez alkalommal került Erdélyben — Stancaro után — először szóba az az állítás, hogy Krisztus nem Isten, mert Isten csak egyetlenegy van, a patrotheos. Hát thesisben állította ezt Paruta Miklós s Sommer János ugyanannyi corollariumban bizonyította.¹²⁴ Hunyadi Demeter Parutának thesis-eit, Cracerus Lukács Sommernek corollariumait támadta, majd Blandrata szólalt föl, de az előterjesztést nem támogatta. Maga Dávid Ferenc sem volt megnyerhető ennek az új állításnak. Jellemző nyilatkozata, melyet a vitának végén mondott: Ha volna valaki, aki az előadott állítás ellen bibliai argumentumot tudna, adná elő, ha ezt tenni nem tudnák, *aperto verbo Dei, quod unus et solus Deus, qui Patrotheus dicitur, aperiant caput.*

A gyulafehérvári zsinatnak egyelőre nem lett folytatása. János Zsigmondnak március 14-én bekövetkezett halála, majd pedig a május 25-iki fejedelmválasztás a közfigyelmet sokkal sürgetőbb kérdések felé irányította. Azonban ősszel újra hozzáláttak a vitatkozásokhoz. Dávid Ferenc 1571 szept. 20-ra Marosvásárhelyre zsinatra hívta össze papjait. Miként folyt le a zsinat, mit végez-

vári unitárius prédikátor által készített másolatát, — miként ezt maga Kénos tudatja a következőkben: „Descriptor hujus disputationis (unde haec sunt excerpta), fuit Gervasius Lisznyai, pastor ecclesiae Claudiopolitanae unitariorum; qui cum ageret (ut ipse scribit) illic ministrum, niendo in aedibus Stephani Conradi in platea Monostoriana interiori descripsit disputationem.“ (575. l.)

Lisznyainak eredeti kéziratát ma a kolozsvári unit. koll. könyvtárának 966. sz. kéziratosa köteté őrzi 1—83. lapon.

¹²⁴ *Paruta* első thesis-e ez volt: „Deus unus est secundum individuum; quod si deus unus secundum individuum non esset, unus Deus secundum scripturae veritatem dici non posset.“ Erre *Sommer* corollariuma: „In rebus omnibus et sunt naturae et sunt individua; sicut autem natura non est sine individuis, ita nullum individuum est, quod suam non habeat naturam. Quam obrem sicut si quis inter unum hominem et plures homines ponere vellet distinctione, ea non esset naturae distinctio, cum omnia individua hominis unam habeant naturam, sed individi duorum. Ita cum ponitur inter unum deum Izraelis et plures Deos gentium discrimen, illud non ad numerum essentialium (cum plures essentiae divinae non sint in diis) sed ad numerum individuorum accipiendum est; quo deus pater unus est, fuit et erit individuum: dii autem aliorum sunt, fuerunt et erunt plura individua

tek? — nem tudjuk,¹²⁵ de abból, hogy nov. 19-től dec. 1-ig tartó kolozsvári országgyűlés csak az oláh püspökökkel és papokkal szemben hozott innovatio-ellenes határozatot,¹²⁶ az unitáriusokkal szemben pedig nem, azt követeltetjük, hogy Dávidék hitújító mozgalma az eddigi halárokon nem ment túl. Ezt bizonyítja Dávidnak e napokban megjelent két könyve is.¹²⁷

A következő 1572-ik évben előbb Paruta Miklós, majd Sommer János volt a hitújító-pártnak vezére.

Paruta legfőbb állítása az említett patrotheos volt, mely szerint Isten lényegileg egyellenegy,¹²⁸ amiből az következik, hogy sem a trinitas, sem Krisztusnak' istensége nem igazság. Socinus Faustus Entropius ellen írván, rátért Parutának erre az állítására s azt nem találta teljesen kifogástalannak.¹²⁹ Másik tana a gyermekek keresz-

¹²⁵ A zsinathívó levelet *Kénosi—Uzoni*: Hist. Eccl. (szkeresztúri pld.) I. köt. 240. l. alapján kivonatban közölte *Jakab Elek*: Dávid Ferenc Emléke 200. lap. A zsinat thesiseiről szó van *Kénosi*: De typographiis c. műve 182—184-ik lapján.

¹²⁶ Közölve *Szilágyi*: Erd. orsz. gyűl. Eml. II. 507. l.

¹²⁷ *Az egyőmagától való és Az egy atya Istennek*.

¹²⁸ A gyulafehérvári említett hitvitán előadott ötödik thesis e volt: „An non longe differt essentia dei ab existente deo, quum essentia, si vere ac proprie loquamur, non sit ipse deus, sed ipsius dei attributum? Essentiae enim vox nihil vivum intelligensve significat, non magis quam naturae, vel divinitatis, sed cuiusque rei statum et dispositionem. Et quemadmodum non dicimus naturam et divinitatem esse deum, sic neque essentiam. Recte possumus unam divinam essentiam dicere. Sicut unus est deus existens. Sed unum esse deum essentiam, nequaquam. Hoc enim esset non solum confundere prorsus statum rei cum ipsa re; sed etiam aliud loqui, quam scriptura.“ Socinus Faustus e thesisit (*Adversus Eutropium*, Racoviae, 1618 43. lap) így magyarázta: Ex his Parutae verbis apertissimum est, ab ipso essentiae dei nomen non rejici; ac praeterea, quid illud sit, quod ipse negat, in scripturis sanctis dici aut contineri. Nempe essentiam esse deum, vel unum esse deum essentiam; non autem ipsum dei essentiae nomen.“

¹²⁹ Kifogásaiból ime pár mondat (i. m. 43. lap): „Nec sane unquam in citatis ab assertionum scriptore locis vel adversariis objicit, essentiae dei vocabulum in scriptura non legi, vel quod non legatur, affirmat. Sed finge, nos ante animadversiones nostras essentiae vocabulum, cum de deo est sermo, plane rejicere solitos fuisse; numquid postea in verbis istis ipsarum animadversionum ab adversario reprehensis omnino illud admittimus? Non videtur. Sunt enim verba ista revera ex adversariorum persona, non autem

telésére vonatkozott. Budzinius *Commentarii rerum ad historiam Socinian. spectantium* c. kézíratos művében — Kénosi-Uzoni bizonyága szerint¹³⁰ — följegyezte, hogy Paruta a gyermekek megkeresztelését nem az üdvösségre való tekintettel, hanem az egyház érdekében tartotta szükségesnek.¹³¹

(Folytatjuk.)

ex nostra a nobis dicta. Recitamus enim ibi simpliciter adversariorum sententiam et nihil interim asserimus. Ex quo praeterea intelligi potest, non esse, cur ex loco isto nobis quisquam objiciat, dei essentiam esse simplicissimam.“ Etc.

¹³⁰ *Kénosi—Uzoni*: Hist. Eccl. Unit. (a kolozsvári unit. főgimn. pld.) I. köt. 471. lap.

¹³¹ „Paruta de baptismi ceremonia scripserat epistolam ad Stanislaum Lutomirscium superintendentem minoris Poloniae A. 1574 (quo tempore adhuc in vivis fuisse in Transylvania, ex eo constat), qua in ceremonia baptismi Parutae sententiam hanc fuisse Budzinius refert: baptisandos esse ad ecclesiam accedentes ob evitanda pericula propter ceremoniam, non inquirendo, an haec rebaptisatio sit necessaria ad consequendam salutem?“ *Kénosi—Uzoni* i. m.

Hit, vallás, tudomány.

Irta : **Máthé György.**

Mikor ezt a három szót leírom s jelentését mivelődéstörténetünkben átgondolom, az az érzés fog el, amely elfogott néhány év előtt Nagycsütörtökön a Szt.-Péter templomban a Miserere után, amikor a 12 apostolt ábrázoló gyertyákat egymásután kioltották, a 13-ikat, amely Krisztust ábrázolja, a sekrestyébe vitték s a lizezrekből álló tömeg az ember-alkotta legfényesebb épületben mély sötétségben maradt. A pompa nagyszerűsége az egyszerű jelképezésben, a sötétség esendje az ezer meg ezer ember fölött, a mindnyájunk szívére ráült szorongó érzés, amikor egyszerre felgyult az ezer meg ezer villanyláng, egy mély sóhajban talált megkönnyebbülést. És ez a szorongató érzés szülte sóhaj az emberiség fájdalomának a megnyilatkozása s az utána beállott jóleső érzet a hit megnyugtatólása vala.

A fenségesnek ez az érzete hat át a *hit, vallás, tudomány* átgondolására is. Mert e három szó az emberfaj mivelődése történetének az összefoglalása a maga gyönyörködtető borzasztóságában és félelmet okozó szépségében. Mivelődésünk ugyanis a hitből, a velünk született ösztönből indult ki, amely önkénytelenül alkotásra készlet, mint a fecskét a fészekrakásra. A hitből aztán szervezet: azaz vallás lett, amely embervérözön árán is uralkodásra készlet, s e vérözön büzhödt-párás légkörében megfogamzott a tudás fehér rózsája, amelynek illata az emberszeretet, hivatása pedig győzelemre segíteni a tudásban megerősült hitet.